

REVICZKY GYULA

BORI IMRE

AZ ELÁTKOZOTT KÖLTŐ

A költő, aki az 1870-es évek első felében hatványozott válságtudattal lépett fel, Reviczky Gyula volt. Sokelágazású válságjelenség fogalmazódiák majd meg műveiben pályája tizenöt esztendeje során, az 1874 és 1889 közötti időszakban. Gyanakodhatnánk fiatalos világfájdalomra, amikor ennek okait keressük, hivatkozhatnánk azokra az ismert életrajzi tényekre is, amelyek ugyancsak önléte krízisét váltották ki, hiszen identitása szenvedett hajótörést, ám célszerűbb, ha korának válsághangulatára mutatunk, ezzel kapcsolatban pedig arra az összhangra, amely a „költő és kora” viszonyában a disszonanciák végső kicsengéseként mégis felfedezhető mála. Egészen nyilvánvaló tehát, hogy Reviczky Gyula költőként megélt és megfogalmazott válságproblémája bír érdekléssel elsősorban: benne öltött mintegy testet a költői szerep és a vers akkor egyetemes, Európa irodalmait általában is mélyen érintő krízistudata, olyan módon, ahogyan a szimbolisták megélték és megénekelték. Olyan mély volt Magyarországon is a költői szerep társadalmi válsága, hogy azt nem csupán a „nép oly törvénytelen fia” (Vajthó László) érzékelte, mint amilyen Reviczky Gyula volt, aki a bohémélet nyomorúságában élt, hanem az anyagi léte biztonsága szélvédettségében meghúzódó, a pályája végéhez közeledő, elismerésekben részesülő Arany János is. Egyenes folyománya volt ennek a vers válsága is, amelyben kétségtelenül a létezésről való gondolkodás végkövetkeztetései is reflektálódtak. Előlegezett megállapításként jelezzük, hogy ebben a felfogásban a költő trónjától megfosztott életfejedelem, aki belenyugodott detronizálásába, s már csak „kolduséneket” mondhat, illetve szemétdombra vetett Jóbként várhatja a halált.

Amikor 1883-ban végre sajtó alá rendezheti első verseskötetét, az *Iffjúságom* címűt, a költőszerep oly égető kérdését drámaként interpretálja: az Emma-ciklus első, *Himnusz* című versében a lírai én Danteként a nagybetűs Árvaság, Szegénység, Megalázás, Szenvedély, Dicsvágy stációit

járja meg, majd a „boldog istenek” a Szerellemmel ajándékozzák meg, hogy az Emma—Beatrice a mennyországba ragadhassa. A stációk természetesen tovább sorakoznak: az Ifjúság, a Szabadság, a Dicsőség, végül pedig a Bölcsesség istene lép fel. Am itt nem isten-, hanem ember-, még pontosabban önlátás következik:

És Bölcsesség is üdvözölt: „Szeretnek,
Jobban, mint bárki mást, az istenek!
Azért küldtek rád bánatot, keservet,
Hogy győzz a kín, az ördögök felett,
S az üdvöt fájdalmak között szeresd meg,
Kedvence te a boldog isteneknek!”

A bánat, a keserv, a fájdalom stigmáját természetesen a költővé vált én hordja már. S ez kivételezettségének a jele is — költők és bölcsék részeseznek a szenvedésnek ebben az isteni kegyelmében. Asbóth János, Reviczkyvel szinte egyidőben, a költőt és a politikust tartja az emberiség kivételezettjeinek, az isteni ajándék nekik a teljesség belátásának a képessége. Reviczky ellenben a szenvedés üdvtanának evangélistáit látja a költőben és a filozófusban, így tulajdonképpen azzal a gondolattal kezdi első verseskönyvét, amellyel Asbóth regényének hőse, Darvady Zoltán, nyilvános szereplését végzi: a misztika elfogadásával. A felsőbbrendűséget azonban mind a ketten hangsúlyozzák, főképpen, hogy ez az állapot a társadalmi kívülállás tényét is feltételezi, szinte függetlenül attól, hogy kivonulásról vagy pedig kirekesztettségről van-e szó, illetve a „világba kitzasztottság” állapotáról, amelyet a *Mikor húsz éves lettem* című versében emleget, s ennek tudata majd Reviczky Gyula életrajzának egyik meghatározó tényezője lesz. Tudjuk, mind Asbóth János, mind Reviczky Gyula nézete a költőről és politikusról, illetve a költőről és filozófusról Schopenhauerre mutat. A német filozófus hirdette ugyanis, mint Komlós Aladár írta, hogy „csak a filozófus és a költő látja a világ igazi lényegét”. De Reviczkyék esetében sem az azonosságok vagy a hasonlóságok az elsősorban tanulságosak, hanem a különbözőségük foka, a schopenhaueri eszmék adaptációjának jellege és mértéke. Ha tehát a költőnél szó van a „jelenségeken túl az örök eszméről”, abban a szenvedés és üdvösség gondolata éppen úgy szerepet kapott, mint ahogy a látzat és valóság problémája is, a „jelenségeken túlnak” az emlegetése révén a „jelenség” megkérdőjelezett mivoltának elfogadása. Akit az istenek kegyelnek, s a költő ilyen kegyenc, azt a szenvedések a kínok örömeivel ajándékozzák meg, ezért találja meg a bibliában Jób történetét, és ezért ismer a Jób-helyzetben a maga költői szituációjára Reviczky Gyula, ezért emlegeti a bibliai nagy szenvedőt verseiben, és teszi meg drámájának hősévé is.

Kitetszik azonban a *Himnusz* című jelképekiké alakuló allegóriáikkal

benépesített verséből, hogy a *költő* problématikáját ezen a fokon lezártak tekinti. Ha itt jelzett kiindulási pontját később sem veszíti el szemé elől, mindenképpen új elemekkel gazdagítja a költői elánkozottság nála oly nagy szerepet kapott képzetkörét. Bizonyos, hogy innen a krisztianista nézetekhez jutott el Reviczky, hiszen az *elátkozott költő* „áldottságának” az aszkétizmusát itt előlegezi már, és majd második kötetében, tehát élete utolsó hat évében, mondja tovább:

Ó, mindenütt, mióta Jób keserge,
 Meg volt az verve, meg volt bélyegezve,
 Ki érző szívvel jött e zord világra
 S csalárdok közt az igazsághoz állta.
 Kín volt az élte, gúnykacaj, közöny;
 Párnája kődarab, nektára könny...

(A Volkov-temető)

A *Rossz istenek* című verse harmadik versszakában a költő Apolló játékszere. Nem Bacchus, s nem is Vénusz, hanem éppen Apolló a legkegyetlenebb: jaj annak, akit ő igaz le, s tart hatalmában! Nem véletlen, hogy éppen az Apolló rontó hatalmát ecsetelő szakasz a költemény legértékesebb szövegrésze, itt emelkedik a legmagasabbra, és itt hagy el minden konvenciót:

A legkegyetlenebb a harmadik.
 Mint vámpír ül meg, véred szívja ki.
 Nyomását érzed, bárhova szaladj,
 S még áldod őt, hogy kínoz s rabja vagy.
 Az életrajzból elhurcol magányba,
 Hogy lelked' ennél jobban szétzilálja.
 Az élet örömeiből mit sem juttat;
 Szomjaznod kell, szánalmas Tantalusznak!
 S te istenarcát együgyűn imádod,
 Elhagyva érte nőt, otthont, családot.
 Szent kéj fog el, ha szempillája rebben,
 Mindenre alkalmatlan és ügyetlen.
 Elkésél élni; — csak hitedbe' gazdag,
 Terhére vagy társaidnak és magadnak.
 Játéka vagy csak, nem hozzá hasonló,
 Kit összetörvén, elhajít Apolló.

Reviczky Gyula Apollója még nem hordozza azt a „modern” jelentést, amellyel Nietzsche nyomán megtanulta a világ az „apollói művészetet” a „dionüszoszitól” megkülönböztetni. Az ő Apollója még szabályos mitológiai isten, a lantos költészet istene, akinek jóshelyén az „Ismerd meg

magadat!” jelszava van kírva, szent hegye pedig a Pannaszos. S való-
jában nem is az istenről, hanem költő-imádójáról van szó, végső fokon
pedig a magányról, a költői tehetség kint kiváló természetéről, a költő
kiszolgáltatottságáról, arról, hogy az alkotói lét egyszerre szenvedély és
szenvedés is — a maradéktalan elátkozottság minden ismérvével. A költő
önnön művészetének az áldozata ebben az egészen modern felfogásban,
az alkotás „öröme” embertelenségéből fakad nála: aki költő akar lenni,
annak életét kell az áldozati oltárra feltennie. A költő tehát az az em-
ber, aki ha választania kell élet és irodalom között, akkor az irodalmat,
a költészetet, Apolló szolgálatát vállalja. A művészet nem élet, csu-
pán „hitben gazdag”. Magányos léleké válik, elvesz életrajza, lelke
szétzilálódik, nem merülhet az élet örömeibe, nem ismerheti meg az idil-
likus családi élet szépségeit, a hétköznapi élet gyakorlati kívánalmainak
nem tud eleget tenni, s általában is „elkésik élni”. Az örökké szomjazó
Tantalusz a jelképe, de az lehetne Baudelaire oly híres albatrosza is. A
művész- és költősors és helyzet ilyen felfogása egészen közeli rokona
Baudelaire önlátásának, s mi több, az öncélú művészet igényének a kör-
vonalai is kirajzolódnak benne. Horváth János figyelmeztet ennek az
igénynek a jelenvalóságára, amikor Reviczky humorfelfogását minősíti:
„A humorista öncélúságot tulajdonít a költészetnek, a költőt kivonja a
gyakorlati élet kötelékeiből, s egy kész gondolatrendszer korlátai között
kényszeríti élni; neki csak a költészetben való élés az egyedül üdvözi-
tő.” Az ilyen felfogásnak természetesen voltak más vonatkozásai is. Ha
a költő sorsának, mivoltának ezek a jellemzői, akkor abban sajátos élet-
drámát kell látunk, s ha ezt nézzük, akkor Reviczky Ady Endre fel-
fogásának az ősképet teremtette meg, hiszen olyan, a költészettel kap-
csolatos mozzanatok kerültek előtérbe, amelyek előtte jelentősebb szere-
pet nem játszottak, már csak azért sem, mert Reviczky előtt a költészet
nem volt egzisztenciális kérdés, s ha az is volt, a belátás és a tudatosság,
az önismeret fokára nem emelkedett. Vajda János után ő lesz az első
költő a maga korában, aki verseskönyveit megtervezi, a drámaiság szel-
lemében rendszert mutató műalkotássá fejleszti.

De az *elátkozottságnak* ugyanakkor több ismertetőjegyét is felsoralkoz-
tatja. Sziszüphosz még nem hőse Reviczky korának, annál inkább Tan-
talusz és Ahasvérus, de amikor azt az észleletét akarja megfogalmazni,
hogy a XIX. század második felében, a költő „értéke” mintegy deval-
válódott, a költészet pedig varázserejét veszítette, akkor Orpheuszra hi-
vatkozik, aki majd igazán a szürrealisták hőse lesz:

Zaharán jártam, számumot, leheltem,
Óázt hiába leltem útamon:
Rám törtek, hogy pihennem ne lehessen,
Sakál, hiéna, bős ember-barom.

Az üldözött vadnál is kimerültebb,
 Erősek közt egyetlen gyöngye, én.
 Daloltam, ah, de meg nem szelidültek,
 Mint hajdan, Orfeusznaik énekén...

(Énekek éneke)

A modern Orpeusz azonban már „énekülő koldus” valójában, de ha nem is sújtja porba képzetét, földre szállítja le, és megjelöltségének is új jegeit emeli ki. Az „énekülő koldus” képzete, mint Mezei József írja, a „szerep tragikus átélését” hirdeti, ugyanő jelzi Arany János *Koldus-énekével* a kapcsolatát is. Először 1884-ben, az *Idő előtti sírvers* című költeményében kap egy versszakot a költő ilyen felfogása:

Énekülő koldus volt címem.
 Élnem kenyéren és vízen.
 S azt hittem, hogy király vagyok,
 Bolondok közt a legnagyobb.

Egy esztendő múltán *Énekülő koldus* címen ír verset, hogy a lírai azonosítást betetőzze:

Heverve púha pamlogon,
 Új versemet simítgatom.
 Nehéz egy sors a koldusé!...
 De a költő más sorsú-é?...

Pályája — nem mondok sokat —
 Még szomorúbb, még gyászosabb:
 Mert énekét, óh jaj neki!
 Átéli, át is szenvedí.

Vagy ő is elfásul talán,
 Ha senki sem hevül dalán;
 S csak azért nem tud fogni másba,
 Mert költőnek jött a világra?

Az Ahaszvérus, a megállni nem tudó „bolyongó”, az „örök zsidó”, aki nek allegorikus-szimbolikus alakja átvonul Arany János költészetén is, Reviczky-nél az „énekülő koldus” rongyaiba öltözik, hétköznapi, „magyar” s életképszerű formát öltve a *költő* deklasszálódásának a folyamatáról ad hírt. Két esztendővel később, 1887-ben, azután a képzet profanizálódásának a mélypontján jelenik meg újra Reviczky *Késő bánat* című versében, olyan módon, hogy a kezdetek elvárásait is megidézi:

S lettem rajongó, büszke ifjúból
Tévelygő lantos, kősa proletár . . .

Annak a presztízsvesztésnek vagyunk itt tanúi, amelyet a francia művészeti életben Arnold Hauser figyelt meg az 1848-at követő időszakokkal kapcsolatban. S ha Reviczky tudatában a „proletár” nem a „lét alatti lét” (Losonczy Ágnes) megélője még, de már kifejezi a költő társadalomból kiszorult egzisztenciájának a tényét. Eszmei-érzelmi szempontból nézve nem nehéz arra következtetni, hogy „Reviczky Gyula joggal gondolta, az „utolsó költő” ő, aki Ahasvérust „vén, törődött cimborájának” nevezi *Az utolsó költő* című, a költő harmadik kötetét lezáró, „látománynak” minősített nagy versének „teljes kézirati szövegében”, a végleges változatban pedig Ahasvért boldognak mondja, mert „kínsszenvedett”. Itt olvashatjuk a következő sorokat is:

Shakespeare és Goethe, Dante . . . óriások,
Egykor napok, most kialudt világok:
Oh, jó nekik! hogy oly régen halottak,
S hogy idáig mint én, nem vánszorgtak . . .

A „látomány” magas hőfokán természetesen kinyílik a vers látásszöge is, s már nem csupán az elátkozott költőről, hanem a születéssel sújtott emberről is beszél. A fenti idézet folytatása ugyanis az első fogalmazásban a következőképpen hangzik:

Kegyes nirvána, befogadtad őket,
A soha többet föl nem ébredőket.
De én, szegény elkésett jövevény,
Végpusztulásnak hirdetője, én,
Elátkozom, mely szült az anyaméhet,
A véletlent, hogy itt vagyok, hogy élek.
Síró szavam bús temetési gyászdal,
Együtt halók a haldokló világgal!

A *Himnusz* allegorikus-jelképes isten-felvonulása után *Az utolsó költő* „látománya”, a *Késő bánat* idézett vershelye következtében érthető s magyarázható. Itt már elképzelhetően a Vajda János „látta” új Ádám, de túllicitálja Madáchat is, akihez *Az utolsó költő* valójában közvetlenül kapcsolódik. Az első fogalmazásból ez félre nem érthetően ki is tűnik: a bevezető sorok *Az ember tragédiája* tizennegyedik szívére apelálnak.

Van két Reviczky-vers, mindegyik kötetében egy-egy, amely a *költői létezés problémáját* nem a maga hétköznapi közvetlenségében, hanem mintegy „képüleg” állítja az olvasó szeme elé. Az 1877-ben keletkezett

Az oázis panasza inkább allegorikus még, s hirdeti a szenvedésnek azt a predestinációját, a kiválasztottságnak azt a keservét, ami a költőszereppel ebben a Reviczky megélte világban együtt jár. Átokká átalakuló áldás itt is a költői tehetség: a magánynak az okozója. A nagy sivatagban az oázis magánossága ez:

Mért lássak évről évre új tavaszt,
Ha nincs, aki velem megossza azt? ...
Mért éljek és viruljak itt magam,
Magános életnek mi haszna van? ...
Ha nem lehet oly zöld, üde
A sivatag, mint én vagyok,
Hát szemrehányáskép' ide
Ki küld nekem virágot, harmatot?
Lehetnék bár homok a homokon,
Legalább volna társam, otthonom
S megszűnne így a mindennapi vád,
Hogy puszta, puszta az egész világ!

Nem a büszke kiváltságtudat szólal meg ebben a versben. Reviczky még nem érezte azt a költői gögőt, amelyet Ady Endre már büszkén vállalt. Neki teher, a költői tehetség velejárója, tehát születése, „világba vetettsége” nehezen viselt következménye, maga az elátkozottság. Annak szózata azonban, „kinek nevét nem ismeri” „Atyám, uram, vezérem, Istenem! Világszellem, természet, őserő...”, mintegy a másik arcát mutatja a költői keservnek:

Pusztába' zöldnek lenni nem
Nagy kiváltság-e, kérdelek?
Bánt, hogy magányban élsz? — Hiszen
Ez a te legfőbb érdemed!
S hogy környezeted meztelen, kopár,
Főbüszkeséged, földicsedre vál' ...

Azaz: ha közönséges ember, ha olyan, mint a többi, akkor nem költő! Más korokban nyilván nem ebben a formában vetődne fel a költői létezésnek ez a kérdése, de a költői szerep és költői lét érték- és árfolyamcsökkenése tudatában kielezett formát kaphat, mint kapott Reviczky nál is. Ő — s ez alapvetően jellemzi — ennek az állapotnak a tudomásulvételével meg is elégszik, és nem kovácsol magának belőle olyan költői fegyvert, mint amilyenrel francia költő kortársai harcba indultak a megvetett társadalom ellen, ezért a befelé fordulás kényszerét sem aknázza ki költői szempontból jelentősebb mértékben. Az elfogadás elve tehát ezen a síkon is érvényre jut Reviczky szemléletében.

Az 1880-as évek első felében azonban az addig elvontságban szemlélt, a költői létezés problematikus voltát érintő kérdést térben és időben konkrétan látta, s most már jelképbe is tudta foglalni. A *Pálma a Hortobágyon* már szimbolista vers, amelyben a költő áttörte az allegória határait és korlátait. Noha a jelképe nyilván *Az oáz panasza* című versében gyökerezik még, már kevésbé alkalmazza azt az „okoskodó és megnevező eljárást”, ami miatt Komlós Aladár szerint Reviczky Gyula nem tudott a szimbolizmusig eljutni. Amit közölni akar, a konfliktus, teljességgel a szimbolizmusra valló: a Hortobágy itt már a magyar világ jelképe („S hol az ákác, fűzfa gyökereznek: A homokban nem gyökerezett meg...”), s a „híres, büszke pálma”, az egzotikus „csoda” is jelképi erővel bír. A mondanivalót a látvány egésze hordozza, s ha a költő részletez, nem a gondolatot fejt ki aprólékosan, hanem a kép vonásain dolgozik talán a szükségesnél többet. Nem is véletlenül került, más ciklusban ugyan, de a *Rossz istenek* című verse közelébe Reviczky verseskönyvében: mind a kettőben a kiszolgáltatottság és tehetetlenség érzése erősödik fel: a *Rossz istenek*ben a költőt markában tartó sors, a *Pálma a Hortobágyon*-ban a magyar viszonyok, a körülmények pusztítják el a tehetséggel megáldott embert.

A vers keletkezése után egy esztendővel, 1885-ben a *Nincsen remény* című, Komlós Aladár szerint Justh Zsigmondnak címzett cikkében azután tétélesen is kifejti, amit a „pálma a Hortobágyon” jelképében közölt. Egyértelmű a véleménye a költő-zseni sorsa és a világ karaktere közötti összefüggésekről. Jellemző lehet, hogy nem csupán korának viszonyaiból eredezteti a költő tragédiáját, hanem olyan történelmi adottságból is, amit a kis nép—nagy nép lehetőségei jelentenek. Annál feltűnőbb ez, mert Reviczky más megnyilatkozásai azt mutatták, hogy tudja, az ő kora jellegéből közvetlenül következik a költősors alakulásának a szemében is fájdalmas „iránya”. Írta tehát a *Nincsen remény* című cikkében:

„Íróvá lenni és nem emelkedni a nagyok közé, tévesztett pálya, hiábavaló élet. Pedig nálunk nagy írónak készülni annyi, mint lehetetlen akarni. Tudja, hogy miért? Mert kis nép vagyunk. A géniusznak, hogy rendes módon kifejlődhessék, szabad és nagy világra van szüksége, nem olyanra, mely apró házibajaival bűbélődik, s nem bír oly magasságra emelkedni, ahol, mert az egész emberiséget belátja, tárgyilagos lehet. Kis népek éghajlata mostoha, hol a genie tropikus vegetációja lehetetlen, ahol a fűzfa jobban megél, mint a pálma. Kis népek szellemi világában nincsenek tengerek, csak pocsolyák, amelyekben a vízi pókok és a csiborok nagy kényelemmel úszkálnak, míg a nagy halak nem bírnak mozogni vizekben.

A géniusz, ha kis nép szüli, kalitkába zárt sas; azért sehol sem uralkodnak annyira középszerűségek, sehol sincs annyi elkallódott, ki nem fejlődhetett, meg nem értett nagy tehetség, mint apró nemzeteknél. Kis-

faludy Sándorok, Garay Jánosok és Szigligetiek kellene nekünk, nem Katonák, Kemények és Vajdák!”

Reviczky Gyula igazi jelképe mégsem a délszaki pálma Hortobágy zordonabb ege alatt, hanem Tantalusz. Szemlélete ugyanis ritkábban időzik a *Pálma a Hortobágyon* című verse és a *Nincsen remény* című cikke társadalmilag is meghatározott „magyar ugarán”. Ő a cikkében említett „tárgyilagosságra” tör, problémáját tehát egy általánosabb, mondjuk így: kora jellegzetességeit is felölelő módon akarja értelmezni. S mert futurisztikus elvárásai nincsenek „filozófiája” következményeként, figyelme inkább *jelene* tölti ki, a múltból is csak tanulságait akarja kiszűrni, ihletét, miként *A költő világa* című versében írta, abban nem keresi. A 1870—1880-as évek jelenének költői vállalása ez Reviczkynél — mindazokkal a konzekvenciákkal egyetemben, amelyek e korhoz tapadásból adódnak. „A költőnek nincs több, csak egy világa, Amelyben él, csupán ezt érti meg...” — hirdeti *A költő világa* című, lényegében polemikus veretű költeményében:

Ha lelketek nem zendül önmagátul,
Dallát a múlt nem költi fel.
A tűzbe minden papírost, a tűzbe,
Ha nem forr benne a ti véretek.
Mí életével nincsen összefűzve,
Költő előtt veszt hangot, érdeket.

Hiszen a dalnak is csak úgy szülötte
Korának, mint akárki más fia.
Fény, árny, erény, bűn, ha dallába szötte,
Beszédes, érthető lesz általa.
Kétsége, hite, vágya a jelennek
Az ő szívét először járja át...

Reviczky felfogását nyilván nem lehet levenni a napirendről azzal a legyintéssel, hogy Taine hatása alatt fogalmazott. A kor lényeges vonásainak megérintéséről is szó van itt, arról, hogy a költői létélet találó-e vagy sem. Amit nem lehet Reviczkytól elvitatni, az korismerete, elsősorban az irodalom, a művészet vonatkozásaiban. A devalválódott költészetnek az élménye, bármennyire személyes fájdalmak forrása, tárgyilagos jellegű észlelete is egyúttal. Akkor is, amikor *Biztatás* című „goromba versében” odakiáltja: „A Pannaszus nem szűk veréb-kallit...”, s amikor a Múzsát ringyónak mondja 1885-ben:

Festett ringyó most a múzsa,
Nem istenség égi lánya,
Látványosság, próza, botrány:
Csak ez kell most, ez kapós ma.

Divatod múlt, óh, költészet!
 S csak a bárgyúk és bolondok,
 Félkegyelmű nyavalyások
 Írnak rímbe; jambusokba;
 S meg nem hallja, meg nem érti,
 Meg nem látja senki őket...

(Levél egy barátomhoz)

A felismerés, amely ennek a költői levélnek versszakaiban részleteit is megmutatja, akár a francia szimbolista költő kortársaké is lehetne. A költő kiválik a „tömegből”, amely itt a „közömbös” és a „nyers” jelzőt kapja, s lesz magánosságra kényszerült, „elátkozott”, sajátosan társadalmon kívüli léonnyé, aki „megvetéssel” néz vissza elvesztett és elveszett Edenére. Marad számára tehát egyetlen lehetőségként a költészet, amelyet a kor ugyancsak detronizált. Így válik a vers is kommunikációra képtelenné, mind érdektelenebbé, az élet szükségtelen cafrangjává. Nem a költő és kora közötti valamiféle félreértésről van szó csupán, hanem a költő szeme előtt megnyíló, áthidalhatatlannak tetsző szakadékról. Az egyik oldalon ott marad a „zengő, zajgó szívvilágú” költő a maga ártatlanságát megőrzött múzsájával, a másik oldalon pedig mindenki más, a világ a maga divatjaival és mindent prostituáló lelkiiségével. Ennek tehát a méltóságát feláldozó, a „festettséget” és „ringyóságot” vállaló, a feslettségben tomboló, a divatok szeszélyeit kiszolgáló múzsa az ideálja. A másikat, az igazit, eltaszítja magától:

A világot a mi kínunk

— — — — —
 Nem érdekli, hidd el, úgy se,
 Mint egy pingált birka képe,
 Mint a cirkusz rossz bohóca,
 Mint egy bukfenc a trapézon,
 Vagy egy versenyülő futása...

(Uo.)

A *vers* helyett a *próza* kell a kornak — „nem leli kedvét délibábnak, S abban, mi szép, de nem való” (Tartsatok bűnbánatot), ahogyan a pályáját kezdő elsődlegesen megfogalmazta.

A magára maradt költő és költészet tehát mintegy önmagát mérgezi. Ez a felismerése azonban nem költői tapasztalatainak a summája. Hogy „egy édes dal” is mérgező, azt első Emma-ciklusának XIII. versében már kidalolta. Reviczky Gyula költészetszemléletének állandó eleme ilyen módon a versjelleg megváltozott voltának ténye. A vers ebben a felfogásban a „romlás virága” már, amelynek televénye a szenvedés, nemcsak az életbeli, hanem az alkotásé is: a védtelen, ártatlan léleknek nem lehet hát táplálója:

A vers emészt, a vers lassú halál.
 Az étellel szünetlen harcra hív,
 Megöli gondtalan kedélyedet,
 Örökre bánatos lesz az a szív,
 Akit egy édes dal megmérgezett.

(Emma. XIII.)

Reviczky Gyulának nem volt azonban módja, hogy meglátásának levonja minden lehetséges esztétikai konzekvenciáját. Erre különben a kor egyetlen francia költője sem vállalkozott külön-külön: a francia szimbolizmus is „kollektív” alkotás volt. Reviczky inkább a „baudelaire-i” szerepet kapta, anélkül azonban, hogy személyes és objektív körülmények következtében hibátlanul végig tudta volna játszani is, pedig az *Ifjúságom* című kötete egy reviczkyes magyar *Romlás virágainak* körvonalait mutatja megtervezettségével, kialakított belső rendjével, ciklusos építkezésével.

A költő és a vers eddig jelzett kérdéskörei felett ott feszül egy „eszmehíd” is, amelynek tartópillére a „fakó lélek”, a „lelki éhség” és a „lélek árnya” három kulcsszava. Hogy éppen ezek emelkednek ki, azt a költőről és a költészetéről kialakult felfogása magyarázza — az az „elárkozottság”, amelynek változatokból készült „vörös fonala” kitapintható költészete egészében is. A hangot első kötete bevezető versében, a *Tűnő ifjúságban* üti le, amelynek, aligha kétséges, ugyanaz a funkciója, mint Baudelaire verseskönyvében az *Előhangé* volt:

Őrizd bár féltve, megfakul a lélek.
 Minden fohász egy álmat elsodor.
 Hervasztja naphó, rejteke a szélnek,
 Mint elhagyott, száraz virágbokor.

Köd, szürke köd vonul minden keresztül;
 Lemondás búja, néma hervadás.
 Nem fáj; de lényem mégis összerездül;
 Nincs jajszava; de némasága gyász.

Tengődve élek a rideg valóban,
 Mióta lelkemet nem álltatom...

Nem véletlen ezek után az sem, hogy az eszmehíd hármas pillére közül a középső is bevezető vers: a *Magány* egyszerre címadó verse és előhangja is második, halála évében megjelent kötetének. Erről a versről lesz még alkalmunk szólni, amikor Reviczky „filozófiáját” vesszük szemügyre, itt a Jób- és a Tantalusz-képzetre játszott mondanivalót emeljük ki:

Küzdjek közönnyel, félreértve
 (Van-e magány irtóztatóbb?),
 És könnyet ontsak a szemétre,
 Mint Jehova szolgálja: Jób?
 Az élet gyors hullámverését
 Epedve halljam, mint a rab;
 S az életszomj, a lelki éhség,
 Mint Tantaluszt, úgy marjanak?

Az „életszomj”, a „lelki éhség” egészen modern fogalmai a XIX. század magyar lírájának, főképpen, ha azt a költői kontextust is nézzük, amely magyarázza felbukkanásukat éppen Reviczky Gyula költészetében. De megfigyelhető a költő rétovázása is velük kapcsolatban. Tantalusz a kort minősítő mitológiai képzet, nem Reviczky az első tehát, aki az örök éhezőt és szomjazót, de a nagy bűnöst és elátkozottat idézi, hogy akkor korszerű léthelyzetről szólhasson. Reviczky azonban nem vállalja a teljes kifejezésbeli azonosulást vele sem: a hasonlat fokán tartja idézet versünkben is, mint ahogy az égből lebukott angyal (*Túlélek én minden csalódást*) sem válik metaforává nála még. Pedig költői helyzetének, a lírai én „szituációjának” tantaluszi jellege végigkíséri. Ha a „fakó lélek” képpel kezdődik a kötet-terv szerint Reviczky Gyula költészete, a „lélek árnya” képben találja meg epilógusát — ezzé válik, akit a tantaluszi „világot kérő vágyak” izgattak. Ez a harmadik eszmei tartópillér készült el az *Útra készen* II. darabján:

Epedve boldogság után,
 Csak enmagam' szemlélgetém.
 Egy hang kísért, egy arc csupán,
 Egy lélek árnya: az enyém.

Világot kérő vágyaim'
 Lekötve tarták ónsúlyok ...

A második, a *Magány* című verseskönyvének két utolsó, egyben nagy költeménye, a *Pán halála* és *Az Utolsó költő*, a költő és a költészet kérdését mintegy történelmi távlatba helyezi, s végső összefoglalását adja alapjában véve egész költészetének is. „Látományokba” foglalva epikus-lírai képben beszél a költészet haláláról és a költőhalálról is.

A *Pán halála* a költészet drámai siratása — s mint ilyen, eszenciája mindazoknak a tapasztalatoknak, amelyeket a költészet korabeli devalválódásáról szerzett, és a költészet jellegéből megismert. Észleletei jelentős, nagy hatású kortársaiéval egybehangzóak, csakhogy Reviczky képzelete szinte el sem indult azoknak a szűz és „boldog” életterületeknek a felfedezésére, amelyeken a költészet még lehetséges, a költői állapot pedig

természetes volt. Ebből a szempontból ő még a mitológiát sem aknázza ki jelentősebb mértékben irodalmi-esztétikai szempontból. Az egy jelentős, a „virágnyelven” elmondott *Salamon király álma* ugyanakkor már a szecessziós képvilág sejtelmével van tele. A *Pán halálát* tehát akkor is a költészetet elsirató versnek tarthatjuk, ha szokványos olvasatára támaszkodva a pogányság—kereszténység konfliktusát és a kereszténység győzelme megéneklését látjuk benne. Az éles kontrasztok az életöröm és a sírás gyönyöre között is ezt emelik ki. Mert kezdetben volt a természeti lét boldogsága:

„Némán hever hétszövű fuvolája,
Amellyel nimfákat rémítgetett.
A föld mátul rideg, zord, néma, árva;
Nem élnek rajt' a játszi istenek.
A szatirok, szilvánok és najádok
— Minden bokorban istenség lakott —
Ott hagytak fát, füvet, forrást, virágot...
Meghalt a nagy Pán! A nagy Pán halott!
A természetből elszállott a lélek.
Ezután a földön isten nem mulat.
Nem lesznek többé gondtalan kedélyek;
Jön a szívet fásító öntudat.
Egyhangúság, elmélikedés unalma...

Majd a nagy ellentét képe következik:

A szenvedők bírják eztán a földet.
Édes gyönyör leszen hullatni könnyet.
Az erdő hallgatag, szelid magánya
A búsulóknak lesz vigasztalása...

Az emberiség nem a paradicsomból való kiűzetésekor veszítette el az Éden, hanem a kereszténység győzelmével... — sugallja ez a költői tanítás. Ezzel kezdődött meg az addig egységes világ felbomlása osztódása. Az ember kiszakadt a természetből, az egyén pedig szembe találta magát a társadalommal, a költő a világgal, de magával a verssel is, amely — ahogy Sinkó Ervin mondta — témává vált költészetet hordoz immár csupán. Mindebből következően tartja magát az „utolsó költőnek”, aki többek között „Dante poklát szívében látja” egy új jégkorszak hideg és fagyos kulisszái között. Az önfeledt létezés és a kietlen élet egy eszmei töről fakadt virágai nyílnak ki ebben a két versben, s ez a nagyon is jelképes „tő” az elátkozott költőnek Magyarországon akkor új és modern szituációjából—televényéből szívta élető mezejét.